

VASILE ARVINTE, *Normele limbii literare în opera lui I. L. Caragiale*. Cuvânt înainte de Alexandru Gafton. Indice de Sorin Guia, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, 450 p.

Pe la 1880, când scrie I. L. Caragiale, limba română trecuse și zăbovise, timp de un secol, *prin* și *printre* mai multe proiecte de normare și cultivare a ei, de la cel al Școlii Ardelene și cel bazat pe principii practice și obiective al lui I. Heliade Rădulescu, până la cele puriste, justificate de concepții unilaterale, mimetice, ale latinștilor, italienștilor și analogiștilor. Variantele de limbă literară propuse în acest „război al limbilor” se încrucișau cu uzul natural al vorbitorilor, receptivi mai degrabă la modă decât la eforturile reformatorilor, uz modelat și de snobism și semidoctism. Așa se face că limba supradialectală utilizată de români în a doua jumătate a secolului al XIX-lea putea fi un mozaic de realizări în care se recunoștea fie atașamentul vorbitorului față de unul dintre curentele reformatoare mai vechi sau mai noi, fie ignorarea oricăror norme de exprimare (în interiorul unei false originalități), fie înclinația spre o limbă-kitsch ale cărei elemente alăturate strident erau regionalismul autentic și expresia străină generalizată.

Printre scriitorii care, nefiind lingviști sau filologi, au fost preocupați de înlăturarea acestor metehne ale limbii și de cultivarea ei pe dimensiunile clarității, purității și proprietății exprimării, punând problema limbii literare în strânsă legătură cu problema culturii naționale, a fost și I. L. Caragiale.

Se poate urmări opinia sa în privința normării și mai ales a estetizării limbii în publicistica desfășurată în „Epoca”, „Ghimpe”, „România liberă”, „Timpul”, „Convorbiri literare”, „Voința națională”, „Constituționalul”, „Moftul român”, „Gazeta poporului”, „Ziua”, „Adevărul” etc., uneori prezentată în veșmânt anecdotic. Tot articolele sunt, cu precădere, cele care îi permit istoricului limbii literare să schițeze modelul de exprimare cultă pe care îl propunea, tacit, un scriitor lucid și obiectiv sub aspect lingvistic, care nu ignora nici caracterul evolutiv al limbii, cu achizițiile și pierderile ei de secole, nici necesitatea îmbogățirii ei în concordanță cu prefacerile timpului său. Aceasta, într-o vreme în care se manifestau încă, prin producții literare valoroase, cel puțin două variante literare (moldovenească și muntenească), iar procesul de unificare a limbii române literare, prin crearea unei norme supradialectale, era departe de a fi încheiat. Pe de altă parte, personajele lui Caragiale, cu vârste și pretenții intelectuale diferite, utilizează o limbă afectată de toate exagerările reformatoare ale veacului și de tarele unei societăți semiculte. Și tot la eroii din teatru sau nuvele se întâlnesc mostre de vorbire regională, curată, în granițele tradiției locale.

Este îndeobște recunoscută bogăția și varietatea limbajului lui Caragiale (reflectând stadiul de dezvoltare a limbii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea), dar această observație imediată a fost pusă cu precădere (și oarecum în detrimentul ei) în slujba unor studii ce vizau limba eroilor ca instrument de portretizare. Lipsea o monografie care să pună în lumină *toate* implicațiile acestei bogății lingvistice, pe care le-am schițat mai sus. Cartea lui Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui I. L. Caragiale*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, acoperă această lacună, înregistrând aproape în întregime materialul lingvistic conținut în ediția aleasă ca bază de lucru: I. L. Caragiale, *Opere*. Ediție critică de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, I. *Teatru*, București, ESPLA, 1959; II. *Momente, schițe, notițe critice*, 1960; III. *Nuvele, povestiri, amintiri, versuri, parodii, varia*, 1962; IV. *Publicistică*, EPL, 1965. A mai fost cules material lingvistic din I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, ediție îngrijită, prefată și note de Șerban Cioculescu, București, 1963.

Se recunoaște ușor în perspectiva propusă asupra operei lui Caragiale concepția lingvistului diacronist. Atât structura lucrării, cât și analiza făcută fiecărui fapt de limbă trădează rigurozitatea istoricului limbii și grija de a păstra interpretările în zona în care ele pot fi acoperite de realitatea evoluției limbii și a uzului contemporan. Dacă materialul prezentat implică interpretări din domeniul stilisticii literare, de pildă, aceasta constituie deja substanța unui alt demers științific. O asemenea poartă lăsată deschisă, fără comentariu suplimentar, spre alte zone de studiu găsim la punctul I.1.1.2., p. 9: „În numele propriu geografic *Adriatică* (*Marea ~*), accentul, notat, este pe silaba penultimă: «*Doarme-albastra-Adriatică...* / *Nu te teme de nimică...*» (III, 537/16-18)”. Note ale autorului asupra acestor fenomene există de foarte puține ori, de pildă la punctul I.1.1.8., p. 9: „Numai cerințele ritmului pot justifica poziția accentului în cazul verbului *a furnica*, la indic. prez., pers. a III-a, sg.: «*Din creștet până-n vârful coadei, în creiere și-n măruntaie, / Îl fûrnică un neastâmpăr*» (III, 466/8-10)”. „Neglijarea” posibilităților de interpretare este un fapt care l-ar putea nemulțumi pe cel preocupat de funcția estetică, artistică a fenomenelor de limbă studiate (demers inevitabil supus unui grad mai mare sau mai mic de subiectivism), dar miza lucrării lui Vasile Arvinte este aceea de a oferi un triptic obiectiv al limbii române din secolul al XIX-lea, alcătuit din elementele folosite de Caragiale în *toată* opera sa: normele limbii literare (subordonate diferitelor concepții înnoitoare, inclusiv celor care aparțin tendinței preconizate de T. Maiorescu și susținute de intelectuali precum M. Eminescu), limbajul obișnuit, curat (al țăranilor – cu particularități dialectale, al negustorilor etc.) și limba schimonosită de incultură. Având în față acest tablou complex, viitoarele analize de orice fel vor fi scutite de supralicitări ori de false interpretări de genul celor care vedeau într-o formă oarecare din vorbirea unui personaj o greșeală de limbă pricinuită de incultură, când ea era, de fapt, o normă recomandată de un curent reformativ al vremii (deci o posibilă normă a limbii literare), ori o trăsătură caracteristică a normei literare promovată de Caragiale, fără vreo intenție stilistică (de pildă, varianta muntenească *tuturilor*, pentru *tuturor*, I.1.123.0.)!

Structura lucrării urmează modelul clasic al unui studiu monografic de limbă: partea întâi, **Fonetica** (p. 9-83), tratează, în capitole distincte, fenomene ce țin de *accentuarea* cuvintelor, *vocalism* și *consonantism*; în partea a doua, **Morfologia. Sintaxa** (p. 83-164), sunt înregistrate și explicate forme din cele zece clase morfologice obișnuite: *substantivul*, *articolul*, *adjectivul*, *pronumele*, *numeralul*, *verbul*, *adverbul*, *prepoziția*, *conjuncția*, *interjecția*; partea a treia este rezervată **Formării cuvintelor** (p. 164-187); în ultima parte, **Vocabularul** (p. 187-377), autorul prezintă problema lexicului din *perspectivă stratigrafică* și completează studiul cu observații asupra *semantismului special* al unor cuvinte, *calambururilor*, *deraierilor lexicale*, *cuvintelor (sintagmelor) „stâlcite”*, *chiasmului* etc.

Această succintă, dar necesară, prezentare a cuprinsului recente cărți a lui Vasile Arvinte spune prea puțin despre ceea ce lingvistul, filologul, stilisticianul sau criticul literar poate găsi în paginile ei. Vom zăbovi asupra câtorva aspecte ale studiului, care dau măsura acribiei științifice a autorului.

În partea I, în comentariul legat de ortografierea unor cuvinte, sunt indicate etimoanele care, în lipsa unor norme ortografice unitare în secolul al XIX-lea, îndreptățesc în româna literară a momentului grafii diferite; de pildă: *chaos* [k a o s] (ca în grafia franceză și germană: fr. *chaos*, germ. *Chaos*, după vgr. *χάος*) și *haos* [h a o s], după modelul medio-grec (I.1.3.2, p. 13). Tot în partea I sunt lămurite grafiile de tipul *meziu* pentru *mediu* (I.1.3.6., p. 14), *mânținerea* pentru *menținerea*, *se recomândă* pentru *se recomandă* (I.2.4.2., p. 22) etc., *corecte* în cadrul tendinței puriste de „românizare”, „în sensul aplicării asupra noilor împrumuturi a vechilor «legi fonetice» care au guvernat trecerea de la latina populară la limba română” (p. 22). De foarte multe ori, pe baza ocurențelor din opera lui Caragiale (în discursul autorului sau al unor personaje), este evidențiată existența paralelă în uzul literar din secolul al XIX-lea a două forme ale aceluiași termen: una muntenească și una moldovenească (de exemplu: *nor*, pl. *nori* – *nóur*, pl. *nóuri*, I.2.8.0., p. 28). Foarte interesantă este observația cercetătorului cu privire la utilizarea de către Caragiale a unor variante de pronunție cu tentă ardelenescă, în *Un pedagog de școală nouă, Despre cometă: prelegere populară* etc.: „Caragiale a făcut un mic inventar al fenomenelor dialectale ardelenesti, care sunt ușor remarcate de vorbitorii din vechiul regat, realizând un fel de supradialect care n-are corespondent în graiurile reale dintr-o zonă foarte întinsă cum este Ardealul (s. n.) (cu Banatul, Crișana și Maramureșul)” (I.3.140.0., p. 76). Toate faptele de limbă prezentate în capitolele despre vocalism și consonantism sunt raportate la istoria limbii, la aspectul cultivat al românei (în variantele sale teritoriale) în epoca veche și la dialectologie, de aceea trimiterile la articole și lucrări fundamentale pentru aceste domenii de studiu diacronic al limbii române sunt abundente. Dintre acestea apar constant studiile consacrate limbii din *Biblia de la București* (1688), semnate de Vasile Arvinte și publicate în *Monumenta linguae dacoromanorum, Pars I* MLD I (*Genesis*), Iași – Freiburg, 1988, MLD II (*Exodus*), Iași, 1991, MLD III (*Leviticus*), Iași, 1993, MLD IV (*Numeri*), Iași, 1994, MLD V (*Deuteronomium*), Iași, 1997; Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, EA, 1974; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980; idem, *Studii de*

istoria limbii române literare, ediție îngrijită și postfață de Alexandru Andriescu, Iași, Editura Junimea, 1989. De asemenea, informația pe care o oferă Vasile Arvinte în studiul de față poate și trebuie să fie completată permanent cu cea din precedentă sa lucrare, *Normele limbii literare în opera lui Ion Creangă*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, la care, de altfel, autorul face trimiteri frecvente.

În partea a doua a lucrării, fenomenele studiate „au fost selectate din perspectiva normelor limbii literare actuale, față de realitatea lingvistică oferită de opera literară a lui I. L. Caragiale” (p. 83). Deși nu sunt discutate în subcapitole diferite, autorul monografiei face distincția (pe măsură ce faptele excerptate impun acest lucru) între oscilațiile și inconsecvențele inevitabile și explicabile „din perspectiva îndelungatului proces de selectare și de fixare a normelor literare românești actuale” (p. 84) și fenomenele ce se constituie în trăsături ale limbii necultivate (ale graiurilor de tip sudic sau nordic) ori în abateri de la orice tip de normă. Un foarte bogat material lingvistic constituie suportul capitolelor despre *adverb* și *interjecție*, clase lexico-gramaticale cu însemnătate deosebită în realizarea oralității stilului, calitate recunoscută scriiturii lui Caragiale. În corpusul explicativ al fiecărui exemplu se precizează modul în care s-a format cuvântul în limba română sau/și etimonul/etimoanele (în cazul termenilor împrumutați), sensul cu care este întrebuințat în opera lui Caragiale și în limba română, în general, și sensul originar din limba sursă (de obicei turca sau greaca). Precizările de natură semantică sunt esențiale, întrucât avem de-a face uneori cu termeni pe care uzul contemporan nu îi mai cunoaște, iar contextele în care sunt folosiți la Caragiale nu sunt întotdeauna edificatoare. Selectăm din lucrare câte un singur exemplu din cele două categorii: la punctul II.7.6.0., p. 146: „Locuțiunea adverbială *aman-zaman* «zor nevoie», «cu orice preț», «numaidecât», alcătuită din *aman!* «îndurare!», «iertare!» (< tc. *aman!*, < arab. *amān*; cf. ngr. Ἀμόν, alb., bg., fr. *aman*, sp. *amán*) și *zaman* «oportunitate», «ocazie» (< tc. *zaman*; cf. alb., bg. *zaman*), apare în contextul: «*Când au rămas singuri, doftorul și bolnavul... aman-zaman, hâr-mâr: ori barba, ori paisprezece mii de galbeni!*» (II, 569/18-19)”; și la II.10.20.0., p. 158: „Interjecția *carnacsi(n)!* exprimă «ciudă», «supărare», «spaimă», «enervare», cam ca rom. «*fire-ai al dracului!*», «*lua-te-ar dracul!*» (< tc. *karnaksi* «să te apuce crampele»; cf. și ngr. κάρναξι), în: «*Popii îl felicitează de această reușită cu carnacsin*» (III, 188/5-6); «*Carnacsi! Nu mai dau cuvântul nimenui*» (II, 310/3)”.

Partea a treia a lucrării se ocupă de problema formării cuvintelor și sunt prezentate aici principalele mijloace de îmbogățire a lexicului: derivarea cu sufixe și prefixe neologice și din fondul moștenit, compunerea (elementele de compunere savantă, contaminația lexicală), conversiunea. Paragrafe speciale sunt acordate creării unor noi lexeme cu ajutorul sufixelor diminutive, augmentative (-depreciative) și verbale.

Partea rezervată lexicului întrebuințat de I. L. Caragiale este cea mai întinsă și conține, în primul rând, un studiu stratigrafic ce pune în evidență elementele și sursele care au contribuit în timp la formarea românei. Este studiat, mai întâi, un grup de termeni din fondul latinesc moștenit, apoi un corpus de neologisme latino-romanice și elementele de origine latină savantă. Capitolul ce

se ocupă de influența slavă este structurat în subcapitole care vizează următoarele categorii: elementele vechi-slave meridionale de factură populară, împrumuturile din slavona bisericească, neologisme populare din limbile slave moderne (bulgară, sârbo-croată, ucraineană, rusă, polonă). Un capitol amplu este cel în care este discutată una dintre cele mai pitorești influențe asupra vocabularului românesc, cea turcească (în graiurile populare din Țara Românească și din Moldova și în varianta scrisă a limbii române de cultură), pusă în legătură cu istoria socială și politică a românilor din secolele al XV-lea – al XIX-lea. Stratul împrumuturilor de origine grecească în limba română este, ca și cel slav, prezentat în funcție de etapele în care s-a constituit: în prima fază – împrumuturile vechi grecești, în a doua fază – elemente grecești-bizantine și în ultima etapă – împrumuturi neogrecești. În același mod sunt discutate și împrumuturile germane, pe straturi lexicale ce s-au constituit de-a lungul mai multor secole: elemente germano-săsești (intrate în română de pe la mijlocul secolului al XII-lea) și neologismele germane din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Capitole mai reduse ori doar paragrafe, cu puțin material lingvistic, sunt rezervate neologismelor de origine franceză-engleză, elementelor pecenego-cumano-tătărăști, stratului maghiar, cuvintelor și expresiilor preluate din limba idiș, elementelor de origine țigănească. Prezentarea lexicului de origine străină este uneori completată de paragrafe ce se referă la cuvinte și expresii preluate ca atare și utilizate de personajele lui Caragiale sau de Caragiale însuși în articole: „*A bon entendeur salut!*”, I, 144/7, „*à vol d’oiseau*”, IV, 68/7 (fr., IV.1.2.1, p. 195); „Scuză-mi, Gion, acest pripelnic indigest *olla podrida*”, III, 508/31 (fr. < sp., idem, p. 195); „*Na leva, na prava, na prava, na leva*”, II, 172/19-20, 23 (rus., IV.1.3.4, p. 265); „*No haraşò! Davai paruski!*”, III, 11/5 (rus., idem, p. 266); „*Alle guten Dinge... – ... sind drei*”, II, 171/2-3 (germ., IV.1.8.3., p. 325); „*Kinder-garten*”, I, 470/27 (germ., idem, p. 326) etc.

Chestiunea termenilor vechi și a neologismelor active în limba română în vremea lui Caragiale este abordată, implicit, și din perspectivă socială, diatopică și diacronică, evolutivă.

Ultimele pagini ale studiului de față sunt rezervate *cuvintelor reflexe, creațiilor expresive, expresiilor idiomatice*, cuvintelor izolate cu *semantism special* (sensuri specifice graiului muntenesc ori proprii lui Caragiale) etc., cu explicații utile și pasionante. Un capitol aparte (foarte concis, p. 378-379) cuprinde *concluziile*.

Cartea se încheie cu un indice de cuvinte semnat de Sorin Guia, despre utilitatea căruia este de prisos să mai vorbim.

Temeinicia studiului realizat, anvergura problemelor ridicate și discutate fac inoportună referirea la imperfecțiunile (de altfel, puține) ce țin de tehnoredactarea textului. Îndrăznim însă să facem câteva observații cu privire la două segmente din prezentul studiu. În scurta sa introducere la partea a patra a cărții, profesorul Vasile Arvinte anunță, pe lângă, abordarea diastratică, diatopică și diacronică a lexicului românesc, și analiza acestuia „din perspectiva onomasiologică și semasiologică: terminologia muzicală, artistică, teatrală, limbajul politic, administrativ etc.” (p. 188). Autorul aplicase această grilă în analiza

lexicului din opera lui Ion Creangă, în volumul publicat în 2002, partea a patra, într-un capitol distinct. Ne-am fi așteptat la același model de analiză, însă în studiul despre limba din textele lui I. L. Caragiale un capitol special de aceeași natură lipsește, iar explicațiile date câtorva termeni (de ex.: „*fagot* «instrument muzical de suflat în formă de tub lung, curbat, cu clape») nu sunt suficiente pentru a susține în mod clar promisiunea din introducere.

Capitolul rezervat împrumuturilor din engleză și din engleza americană ar fi meritat o atenție mai mare, dat fiind faptul că mijlocul și a doua jumătate a secolului al XIX-lea înregistrează începutul influenței engleze în limba română literară, iar prezența acestor termeni comportă explicații complexe. În aceeași ordine de idei, semnalăm la IV.9.0.0. *Cuvinte (sintagme) „stâlcite”* (p. 372) prezența substantivului *dandist*, în loc de *dentist*, formă eronată pe care Iorgu Jordan o pune pe seama influenței grecești în pronunție (cf. *Constantin – Constantin*). Insistăm asupra acestui termen pentru că el ilustrează rafinamentul și subtilitatea expresiei lui I. L. Caragiale. Termenul apare în schița *Întârziere*, întâi ca deformare clară a neologismului de origine franceză *dentist*, în vorbirea unui personaj: „...merg la *dandist*... am un dinte...” (II, 136/21), iar apoi este folosit *aluziv, cu intenții ironice*, de naratorul-personaj, făcând trimitere la un alt neologism de origine engleză *dandy*, care însă nu apare în opera lui Caragiale: „Pe peron o întâmpină un tânăr și frumos ofițer de călărași, care o primește cu efuziune în brațe. [...] «Așa? zic eu... Am înțeles... Bun *dandist* are cocoana!»”; „Pe cine aflu la berărie? Pe madam Sevastița Stănescu cu *dandistul* dumneaei, locotenentul” (II, 137). Caragiale speculează aici ambiguitatea produsă de omonimia spontană și efemeră dintre cele două cuvinte: *dandist* „dentist” (formă greșită generată involuntar de incultură) și *dandist* „dandy, filfizon” (aluziv, justificat de aparențele surprinse), (vezi și Adina Chirilă, Monica Huțanu, *Împrumuturi din limba engleză în opera lui I. L. Caragiale*, în *In Magistri honorem G. I. Tohăneanu*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 233).

Analizând conținutul și structura cărții lui Vasile Arvinte, este limpede că ea se face accesibilă mai ales lingviștilor, celor deprinși cu jargonul istoriei limbii și al dialectologiei. Iubitorul de literatură însă, care va reuși să treacă peste această aparentă „piatră de poticnire”, va descoperi și el între copertele cărții o analiză pasionantă și utilă criticului literar al operei lui I. L. Caragiale.

Adina CHIRILĂ